

היתה יפה ועצובה. היא אמרה לו שהיא הולכת לקטמון. אילו לא היה טרוד בענין הרופא אמר לה היה מלווה אותה. מה עושה היא בלילה בקטמון וכי אינה מתייראה. היא ענתה בעצב, מה יעשו לה כסף אין לה אמנם היא בעצמה כסף, אבל רק פעם אחת מתים. מה עושה היא שם, הרי... הוא נבעת מפני הרעיון הזה, הרעיון היה בעצם כך, אם מעוברת הרי יכולה היתה לבוא אצל רופאה זו ולא להרבות את עינוייה על ידי טלטולים. איום ונורא. שוב נתן עינוי בכלים החדשים שקישטו את הבית.

עמד ופתח את הדלת ויצא.

(תם ולא נשלם. עוד הרבה טיוטות נמצאות בכתבי-היד של 'שירה'.)

מכתבי ש"י טשאטשקיס (עגנון) אל מרטין בובר  
תרס"ט-תרפ"ד (1909-1924)

מבוא

המכתבים המובאים כאן הם חלק מתוך התכתבות בין אבי, שמואל יוסף עגנון (1888-1970), לבין מרטין מרדכי בובר (1878-1965). התכתבות זו נמשכה כ-55 שנים. צורך המכתבים שמובא כאן, 65 במספר, נשמר בארכיון בובר. מכתבי התשובה של בובר למכתבים אלו אבדו בשרפה ב-1924 בבית עגנון שבהומבורג ליד פרנקפורט.

המכתב הראשון אינו שייך אמנם לסדרה זו של מכתבים, הוא נכתב עוד ביפו בשנת תרס"ט (1909) לפני שבובר ועגנון הכירו זה את זה פנים אל פנים. ההתכתבות הממשית התחילה רק כחצי שנה לאחר שהגיע אבי לגרמניה, עם צאתה של משפחת בובר לנופש, בקיץ 1913 (ראה מכתב 2).

המכתב האחרון בקובץ הוא המכתב האחרון שכתב אבי לפני עלייתו לארץ-ישראל (ראה מבוא ל'אסטרליין יקירתי', פרקים א ו-ב). ההתכתבות בין עגנון ובובר התחדשה בשנת 1926.

הוספתי למכתבים הערות מספר, המתייחסות לעניינים שאולי כבר נשכחו. אני מקווה שהערות אלה יבהירו את רקע הדברים.

כאמור, נמצאו מכתבי אבי בארכיון בובר, במחלקת כתבי היד שליד בית הספרים הלאומי, בגבעת רם.

אני מודה למר רפאל ויזור, מנהל מחלקת כתבי היד, ולגב' מרגוט כהן, מנהלת ארכיון בובר על עזרתם הרבה, וכן אני מודה למר שלמה צוקר, גם הוא מעובדי מחלקת כתבי היד, אשר עבר על תרגומי מיידיש ותיקנם ושיפרם להנאתי ולהנאת הקוראים.

אמונה ירון

יפו 3 בפברואר 1909 (יב שבט תרס"ט)

לכבוד הארון הנכבד הר"ר מרטין בובר שלום וברכה.  
מרי!

בשמחת הנפש קבלתי ידיעתו של מר רדלריי שכבודו נכון לטפל ביצירתי "עגונות" ולדאוג בעדה לאכסניה ספרותית הגונה והרשיתי לעצמי לשלוח לו תרגומה של רשימה זו - מעשי ידי הר"ר ארנסט מילרטיי - והטוב בעיניו יעשה בזה.

בהרבה כבוד

ש"י טשאטשקיס:

Adresse: S. J. Czaczkes bei S. A. Guttman\*\*\*\* (Haomer Jaffa Palestina)

[משרלוטנבורג לברלין טולץ 22.8.1913, יט אב תרע"ג]

אדוני,

נוסע אני לוינא למשך כל ימי הקונגרס ומשם אלך בוצצה, עיר מולדתי. ואי"ה לאחור חרש ימים אשוב לברלין. את הספרים אשר הואיל אדוני להשאיל לי, השארתי בחושים כברלין ובשובי אחזירם לידו בכבוד גדול.

צר לי מאד שלא אדע משלומכם שם. רפאלייטיי שיח' הבטיחני לכתוב אלי כמה וכמה פעמים ובאשר עצר עצמו מן הכתיבה ודאי ישער אדוני כמה דאגתי לכם.

ענין לימודו של רפאל מהי? העדיין תורתו שמורה אתו?

את חזון דניאלייטיי אני קורא לאט ולסירוגין. חמודים לי דבריך אדוני הר"ר, עכשיו אפשר לי להודות במקצת על מתנה טובה זו.

בכרבה מרובה

מכבוד

ש"י טשאטשקיס

שלום לגברתי רעיתו הכבודה ולבתו שתחי'

ואחרון אחרון חביב לרפאל.

כתבתי עד שמונה בספטמבר להמשרד של הקונגרס

ומשמונה ואילך Czaczkes, Buczac, Galiz.

\* פרבר של ברלין.

\*\* Bad-Tolz, מקום מרפא ונופש בבווריה עלית, קרוב לגבול האוסטרי.

\*\*\* הקונגרס הציוני הי"א (2-9 לספטמבר 1913).

\*\*\*\* רפאל (1900-1991) בנו בכורו של בובר. עגנון נתן לרפאל שיעורים בעברית.

\*\*\*\*\* הספר הוא של בובר, כתוב גרמנית. שמו 'דניאל - שיחות על ההגשמה'. המלה "חזון" היא תוספת

של עגנון, אין כל קשר בין הספר לבין דניאל המקראי.

\* יהושע רדלר פלדמן, ובשמו הספרותי ר' בנימין (1880-1957) פובליציסט וסופר עברי. בארץ ישראל מ-1907.

\*\* "עגונות - מעשה רב מאה"ק ת"ו מוקדש לש' בן ציון". עגונות הוא הסיפור הראשון שעליו חתם בשמו הספרותי החדש - עגנון. הסיפור נתפרסם ביפו ב'העמר' 1908, בעריכת ש' בן ציון. בגרמנית הופיע הסיפור ב"Die Welt" 4.3.10, השבועון המרכזי של ההסתדרות הציונית. עורכו היה בובר.

\*\*\* Ernst Müller (1880-1954), סופר, חוקר ומתרגם.

\*\*\*\* שמחה אלטר גוטמן, ובשמו הספרותי ש' בן ציון (1870-1932), סופר. עגנון שימש זמן מה כמזכירו.

[29.12.1914, יב טבת תרע"ה]

להח' המעולה פאר השלימות וכליל המחשבה ד"ר מרטין בובר

מרי,

ודאי כבר שלחה הספרנית לכ' את הספרים אשר בקש. "חמדת ימים" אינו כעת בבית הספרים. והנני שולח לכ' רשימה אחת קטנה של הענינים המדברים במהות התשובה. אם לא תספיק לו הרשימה הזאת עוד ידי נטויה לרשום לו ספרים כהנה וכהנה; גם חרוזים של גדולי משוררי ישראל בקדש ובחול, או פתגמים מספרי המליצה והחזון של ימי הבינים ככל אשר תשיג ידי למען עבודתו הכבודה. ואם קשה לו לבטל זמנו על דברים שנמסרו בלשון ארמית - הנני לפקודתו לפרשם בלשון הקודש או בלע"ז הכל כחפץ אדוני ומיעוט יכלתי

בכבוד גדול ובברכה שלימה

כלי שלו

ש"י טשאטשקיס

[1915, תרע"ה]

לאדוני לכובר עוז וברכה,

מר לחובר, כותב המכתב הגרמני, סופר ידוע הוא, מן הצעירים הנלבבים והוא ערך את שני המאספים הגדולים "נתיבות" וגם כתב ספר על אודות "אחד העם" ומאמר גדול על ברדיצבסקי. אם הצעתו של לחובר כשרה לפניו יואל נא כ' לכתוב ללחובר ואם הצעתו זו אינה טובה לפניו הנה אין טוב מלחובר למאמרים והערות על הספרות העברית שהוא בקי בה וחי בה ואפשר להשתמש בו בשעת הצורך. למשל שנה זו יוכל היא לברדיצבסקי, ואם ימצא לומר, גם לאחר העם.\*\*

\* 'נתיבות', כימה חפשית לענייני החיים והספרות, ורשה תרע"ג.  
 \*\* לברדיצ'בסקי מלאו באותה שנה חמישים ולאחר העם - שישים בשנה שלאחריה.

ועכשיו בקשתנו שטוחה: הנה הקובץ "פולנישה יודען"\*\*\* עדיין לא נגמר, ואנחנו חשבנו כי כבודו יעניק לנו מטובו יותר. אבל אין קובלים על העבר - ואנו מודים לו על הטובה שעשה עמנו בספורי רמ"ל ור' משה ליבן מססוב אם כי מעט המה בכמות - אלא רוצים אנו לעשות כמה שאפשר ולהוסיף במאסף (מכמה מסיפורי צדיקים שיש בהם מה מחיי אחינו בני ישראל בפולין, היינו סיפורים שבהם לא הצדיק עיקר אלא ישראל עיקר. אמנם יודעים אנחנו כמה טרוד כ', וכמה אין שעתו פנויה ואם הרבה אין אנו יכולים לבקש מעט נבקש. אולי יטריח מר לשלוח לנו דברים אחרים ממה שכבר עומד ומוכן אצלו לרפוס. כמה נאה המעשה בהרב מאפטא ובעל הבטחון. אולי ירחם על הקובץ ויעטרהו במעשה זה. וכדי שלא יהא לו צורך גדול לחפש הנה אנכי שולח לו את המעשה מ"עדת צדיקים"\*\*\*\* ונא אל נא ישיב את פנינו ריקם ואולי יוסיף לנו עוד כהנה וכהנה מחיי אחינו בני". אבקש לאחר שלא יהיה צורך בהטקסט העברי שיואל להחזירו לי.

בכבוד כבוד (!) ובברכה מרובה

ש"י טשאטשקיס

\*\*\* *Das Buch von den Polnischen Juden*, קובץ מחיי היהודים בפולין. נערך בידי ש"י עגנון ואהרן אליאסברג. יצא בהוצאת Jüdischer Verlag, ברלין 1916. בובר נתן לקובץ זה סיפורים מחיי ר' משה לייב מססוב. על הקובץ מדובר גם בהתכתבות בין עגנון לש"י שוקן ש"י עגנון - ש"י שוקן, חילופי אגרות, הוצאת שוקן, תשנ"א.  
 \*\*\*\* 'עדת צדיקים', סיפורים על הבעש"ט ותלמידיו, אסף מיכאל לוי פרומקין (רארקיןסון).

[ברלין, 29.2.16, כה אדר א תרע"ו]

לכבוד אדוני היקר לי מאד ד"ר מרטין בובר נ"י,

כך מצאתי אצל בלבני בהעתיד ה"י במאמרו: לתולדות התנועה הפראנקית: "ערפל עב מכסה על תולדות מדינת פודוליה בכ"ז שנות שלטון התורכים. פעמים אחדות נסו הפולנים לחסום את הדרכים המובילים אל קאמניץ. כשלא עלה דבר זה בידם, בנו בקצה גבול מלכותם, בחבל הארץ שבין שני הנהרות דניסטר וזברושט, קרוב למקום הפגשם, מצודות גדולות (Okopi) וקראו להם "מצודות השלוש הקדוש"

\* מאיר שמואל בלבן (1877 לבוב-1942 וארשה), היסטוריון של יהדות פולין.  
 \*\* 'העתיד' מאסף ספרותי, ברלין 1908-1914.

(Okopi swietzi Troicy). מול המצודות האלה נמצאו הערים חאטין וזוואניץ, וקרוב להן שתי מילין - עיר קאמניץ. בקרבת המצודות צמחה במהרה מושבה, שבה נולד ר' ישראל בעל שם טוב.

ככבוד גדול ובברכה שלימה

מכברו עוז

ש"י טשאטשקיס

אל נא ישכח אותנו ויגמור את אשר הבטיח לנו את ר' משה ליב מסטוב\*\*\* כי מחכים אנחנו לו.

\*\*\* ראה הערה 3 במכתב הקודם.

גלויה 6

ישראלטנבורג, 12.4.16, ט ניסן תרע"ו

לאדוני לבובר,

קראתי את דברי יקירתו אשר כתב עלי בקובץ של ליאו הרמני אשר היו לי לצבי ולתפארת כי זכיתי להרשם לטובה בכתב אדוני אשר מי כמוהו רד עם השירה. אדוני קוה אקוה כי אקים בספורי הבאים את דבריו היקרים, ואם ה' יצו אתי את המנוחה אשמחה בפרי שירתו.

שלום לו וברכה לו ולשירתו העדינה

ממני מכברו עוז

ש"י טשאטשקיס

ושלום לאשתו הכבודה, לרפאל היקר ולבתו שתחי'. את ספרו היקר קבלתי.\*\*\* תודה רבה. עדיין לא קראתי בו. מחכה אני לחג לקרותו בדעה צלולה ובשמחת יום טוב.

\* *Treue - Eine Jüdische Sammelschrift*, ברלין 1916. ליאו הרמן (1888-1951), מזכיר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית בברלין, ממייסדי קרן היסוד בירושלים. עגנון מודה לבובר על דברי הפתיחה שכתב לסיפורו "עלית נשמה", סיפור שנכלל יותר מאוחר ב"הנדה". בדברי הפתיחה משבח בובר את ידיעותיו של עגנון ביהדות במלים גדולות ומסיים "האם עלי לומר כיצד אנחנו מעריכים אותו? אנחנו אוהבים אותו".

\*\* לפי הושע יב א.

\*\*\* אולי הכוונה לאגרת הבעל שם *Die Legende des Baal Schem*, שהופיע לראשונה בשנת 1916.

מכתב 7

[מברלין להפנהיים 26.7.1916, כה תמוז תרע"ו]

לאדוני לבובר

עוז וברכה,

יסלח מר כי אחרתי לשלח לו את הרשימה הזאת וגם על כי לא שלחתי לו עוד את הרשימה השניה. הדברים כתבתי כלאחר יד, כלי כחל ובלי שרק, ואין לי עליהם שום זכיות" וכבודו יעשה בהם כיד השירה הטובה עליו.

שלום למר ולשירתו

ממני מכברו עוז

ש"י טשאטשקיס

הכבר יש עלי ההגהה מקהל ספוריו היקרים? הריני מוכן ומזומן להיות לו לעזר מעט בהגהה כפי מדרת יכלתי המעטה. לרפאל ולכל בני ביתו היקרים שלום וברכה.

\* Heppenheim, עיירה לא רחוקה מהיידלברג. בובר גר שם מ-1916 עד 1938, שנת עלייתו לארץ ישראל.

גלויה 8

[ברלין, 1.9.1916, ג אלול תרע"ו]

לאדוני לבובר החיים והשלום,

מעגמת נפש ומטרדת הלב לא יכלתי לכתוב למעלתו דבר. אך זאת אודיעהו נאמנה כי בנוגע להגהה הנני עומד לשרתו בכל עת. ואם מן השמים ירחמוני ואצא חפשיי אבוא למשך שבועות אחדים לגור באחת הערים הקרובות למשכן כבודו ואעמוד לפקודתו כפי כחי ויכלתי

מכברו הנאמן

ש"י טשאטשקיס

\* היה על עגנון לעמוד למבחן השירות הצבאי.

רוסיה הפסולת של ארץ ישראל, גליציה הפסולת של רוסיה, רומניה הפסולת של גליציה, מדינות אשכנזי הפסולת של רומניה.  
ר"י מרוזין.

\*\* המלה אשכנזי נמחקה על ידי העברת שני קווים, אולם לא קשה לקרוא אותה.

גלויה 9

ברלין, 20.9.1916, כב אלול תרע"ו | ימי הרחמים והסליחות תרע"ו

לאדוני לבוכר החיים והשלום,  
חלומי לבוא לקרבותו של מר ולהיות בצותא חרא עם מעלתו גז היש, כי אלקים רצה אחרת. כעת אני שוכב בבית החולים אנוש וחולה. ואם יתן ה' לי כח ובריאות הגוף אקוה לקום בעוד ג' או ד' שבועות.  
אם כ' כבר התחיל מרפיס את ספריו יכול הוא לשלוח אלי עלי ההגהה לבית החולים והנני עומד לפקודתו בכל עת תמיד ותיכף להגהה אשיב אותם לאדוני.

"הכותב על הצלע האחת  
ומברכו בשנה טובה ומוצלחת"  
מכבדו עוז  
ש"י טשאטשקיס

וכדי שלא להוציא את הניר חלק אמרתי לרשום לאדוני דבר נאה בשם הבעש"ט  
נבג"מ [נשמתו בגנזי מרומים]:

פעם אחת בא לפני הבעש"ט תלמיד אחד שמח ביותר, ויאמר: רבי! מציאה גדולה נזרמנה לי היום, ששה צנונות בפרוטה אחת! ויאמר הרב: אוי לו לאדם זה, שמחה גדולה היה רשום לך מלמעלה והנה הוצאת אותה על שמחת ששה צנונות בפרוטה.

\* עגנון שוחרר מן השירות בצבא אולם כתוצאה מעישון רב ולילות רבים ללא שינה, חלה בכליותיו ושכב כחמישה חודשים בבית החולים היהודי בברלין. מכתבים מספר מתקופת מחלתו נמצאים בחליפת המכתבים עם שוקן.

ברלין, 17.10.1916, כ תשרי תרע"ו

למעלת כבוד אדוני הר"ר בובר נ"י

שח לי הר"ר אלישברג ש' מכין לרפוס ספורי רוחות, "גייסטער געשיכטען", \*\* והנה לפני כמה וכמה שנים קראתי בגליונות הצבי או השקפה בירושלים סיפור המעשה בירושלמי אחד היאך שגרש "דיבוק" מאשה אחת. כמוכן העתיקו "האפיקורסים" את הסיפור או המעשה נורא לשים את המקובל הזה ללעג ולקלס. ארמה ש' ימצא נחת במעשה זה, הכל כתוב ונמטר לקורא כאילו הוא עומד על גבי הדיבוק ורואה ושמע. שם המחבר המקובל הוא הרב בן ציון טורגן, \*\*\* כמדומני מתימן. ואם איני טועה נמצא הקונטרס גם בבית הספרים של העדה בברלין. אלו הייתי בריא הייתי מפתיע את כ' פשוט במשלוח הספור עכשיו שאני מוטל חולה מוכרח כ' לטרוח ולכתוב לאנשי בית הספרים.

ככבוד גדול ובכרכה מרובה  
אהבו  
ש"י טשאטשקיס

וכדי שלא להוציא את הניר חלק אציגה לפניו שיחה נאה:  
כשהיו החסידים נדחקים למחיצת קדשו של המגיד הגדול ר' דוב ממזריץ והיו מבטלים אותו מן התורה ומן העבודה היה אומר: אם נדחקים אתם עלי כל כך לא יהי' לכם בקרוב למי לבוא.

- \* אהרון אליאסברג (גרמניה 1888-1951), עסקן ופובליציסט, באותו זמן היה עורך בהוצאת הספרים היהודית בברלין, Jüdischer Verlag. ראה גם הערה 3 במכתב 4.
- \*\* לא מצאתי ספר של בובר על שדים ורוחות.
- \*\*\* בן ציון טורגן (ירושלים 1870-1953), כתב רשימות בעיתונות בארץ והוציא ספרי לימוד בעברית. כמו כן פרסם ספר "לקורות הקהלה היהודית באלכסנדריה בארבעים השנים האחרונות".

ברלין, 19.6.1917, כט סיון תרע"ז

לאדוני לבובר,  
היום מסרתי את ספריו ואת הדקדוק לשלוח אותם אל אדוני הפנהימה. את העגני לקח מר קרופניקיי לשנים שלשה ימים. אפשר יכתוב דבר על אודותיו ב"היודע".  
אם עשיתי שלא כהוגן שמסרתיו בלי רשותו של מר - יסלח נא.  
וכזה לא אמנע מלספר למר את צערי. הביבליה בכתב יד, אשר עליה מסרה לנו אחותי בלייפיציג, נמכרה בעד פרוטות אחרות לאיש אחר. יום שלם נשארתי בגללה בלייפיציג ולא נשאר לי מזה אלא רקב בעצמות - קנאה.

והנני דורש שלומו בלב ונפש  
מכברו עון  
ש"י טשאטשקיס

ברכה למשפחתו הכבודה  
בשעה שישבנו על הספסל, על הככר אצל האוניברסיטה בלייפיציג ישבו כמה בחורות טובות אשר נודע להן כי בובר בא לעיר, וחגגו את בובר (געפיעררט בובר בלע"ז) על כוס קפה מתוך עגמת נפש כי לא יכלו לראותו. ואח"כ באו אל בית הנתיבות אולי יראו את כבודו לפני נסעו וכו' ולא איסתייעא להן מילתא.

- 'העגן', קובץ ספרותי בעריכת יעקב כהן, לודז תרע"ז.
- ברוך קרופניקירוא (1889-1972), סופר עברי ומתרגם.
- 'Der Jude', 'היהודי', ירחון שבוער יסר.
- רוזה אפלברג (1898-1968), אחותו הרביעית של עגנון.

ברלין, 23.6.1917, ג תמוז תרע"ז

החיים והשלום למעלת כ' הד"ר מרטיץ בובר נ"י  
רוצה אני להעידו כי בירושלים של לונץ כרך ט' חוברות א' ג' ד' נמצאים כמה מכתבים על אודות קופת ר' מאיר בעל הנס, מכמה צדיקים, כגון ר' לוי יצחק מברדיצב, המגיד מקוזניץ, הרב, הרב מאפטא והחזוה מלובלין.  
דומני, שמכתבים אלו, מלבד שיראה כ' מהם יחסם של רבני אותו דור לא"י ילמוד

מהם כמה פרטים לתולדות החסידות. מכתבי ר' אהרן הגדולי חוצבים להבות אש, מלאים משלים ומשולבים בכונות ארץ הקדושה.  
דברנו פעם על אודות חסידי קוצק והנה מצאתי בזכרונות מרת פולינה וונגערופיי

פזמון זה:  
ווער געהט אין שול אריינ?  
אונזער קאצקער חסידים לאך  
לא, לא לא לא לא לא לא  
אונזערע הייליגע אידאלעך.  
ווער געהט אין שענק אריינ?  
אונזערע קאצקער חסידיםלעך\*\*\*

לתקופת החווה מלובלין  
(1) עליית אליהו, תולדות הגרא מוילנא  
(2) תולדות אדם, תולדות ר' זלמילא מוילנא  
(3) משה וסרצוג, הוציא היינריך לִיָוה  
אילו ידעתי פולנית הייתי קורא את הספורים והרומנים של אותה תקופה.  
אי"ה לכשישוב העולם לישובו, נסע על היאהרצייט של ר' נפתלי מראפשיץ, ובמושב כמה מאות רבנים נשמע את אשר יש את נפשנו לשמוע.\*\*\*

- ר' אהרן בן יעקב מקרלין (1736-1772), מראשוני חסידות ליטה.
- פאולינה ונגרוב (1833-1916), התפרסמה בזכות ספרה, 'זכרונות של סבתא - תמונות מתולדות התרבות של יהודי רוסיה במאה ה'19'.
- מי הולך לבית הכנסת? / יהודים קרושים שלנו / מי הולך לבית מרוח? / חסידי קוצק שלנו / לה לה לה / חסידי קוצק שלנו.
- אין חתימה על הגלויה.

ברלין, 25.6.17, ה תמוז תרע"ז

את ספריו קבלתי,  
שמחתי עליהם מאד.  
קראתי בהם הרבה  
ואקרא בהם עוד.

ואם ירצה השם  
בשובי לבצרון  
אשכור לי חדר  
ואקבע שם ארון  
ובכתרת אשימה  
את הספרים ההם:  
את שלש הדרשות  
ואת אגדת בעל שם;

• לפי הפסוק, שובו לבצרון אסירי התקוה. זכריה ט יב.

את התנועה היהודית  
ואת ספורי רב נחמן.  
ואם אין טעם בחרוזי  
יסלח האל הרחמן.

בכבוד גדול  
ש"י עגנון

מכתב 14

כפר ורנרץ. יומו של הקרב"ה" תרע"ח [27.9.17]

כבוד אדוני היקר

רשמתי לך' כאן משיחות חסידים ששמעתי מפי ידידי רב וריין. אפשר שהן כבר כתובים בספר, מכל מקום לא נמנעתי לרשום אותם אולי יהנה כבוד מעלתו מהן. גם שמעתי כמה מעשיות, אבל הן כבוד יקרתו יודע כמה מאוסה עלי הכתיבה, ואי"ה כשנזדמן לפונדק אחד ספר אספרם לך'

מכברו עוז  
ש"י טשאטשקיס

שלום שלום לרעייתו הכבודה ולבניו הנחמדים.

חסידות

ר' קאפיל אביו של ר' חיימ'ל מקאסוב  
אביו של ר' מנדלי מווזניץ היה נקרא ר'  
קאפיל שויתי על שם שהיה קורא וצועק כל פעם  
(מדרי עשותו במסחר וקניין) שויתי ה' לנגדי תמיד.

ר' וְלִנְלִי מאוזיראן קיבל לפני ר' ישראל'נו  
מטשארטקוב למה בטלו החסידים תיקון חצות והשיבו  
ר' ישראל'נו: מיר האלטען שוין נאך חצות....

- \* Wernarz, כפר בבוריה, בקרבת בריקנאו. לאחר ששחרר עגנון מבית-החולים נשלח על-ידי רופאיו לעיר המרפא בריקנאו וכשלא מצא שם מקום ישב בוורנרץ.
- \*\* יומו של הקב"ה, כך מכנים החסידים את היום שלמחרת יום הכיפורים.
- \*\*\* כבר אנו עומדים לאחר חצות.

[66]

גלויה 15

ורנרץ חוהמ"ס תרע"ח [7.10.17]

הרה"צ ר' רפאל מברשד התארח פעם אחת אצל הרה"צ מרוזין. כנהוג כבוד בעל הבית את האורח במעשה מרקחת (איינגעמאכט'ס). אכל האורח כף אחת. שאל אותו בעל הבית: רוצה מר עוד? והואיל והרב מברשד היה איש אמת והיה חושש מאבק שקר כלום יאמר לא? מסתמא אמר כן! אכל כף שניה. שאל בעל הבית: עוד? והואיל והרב מברשד היה איש אמת והיה חושש מאבק שקר כלום יאמר לא? מסתמא אמר כן! אכל כף שלישית. שאל בעה"ב: עוד? והואיל והרב מברשד היה איש אמת והיה חושש מאבק שקר וכו' אמר: כן! וכו'. ומתוך כך אכל את כל הקדירה. אמר הרה"צ מרוזין, ס' גוט צו זיין אנ'איש אמת אז מ'עסט אויף א טאפ איינגעמאכט'ס!

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (תהלים) נקמותיו של הקרב"ה שמופיע את האלקות, בלבו של החוטא שיראה את גדולתו ית' ושירע את הערך. וזה מה שאמרו חז"ל: במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. משל למלך שכן כפר סרח כנגדו, בקשו להענישו. אמר המלך: הניחו לזו הן הוא אינו מכיר בחטאו, לפי שכן כפר אינו יודע ומכיר ערך המלכות. אבל מה עשה המלך? – ציוה ועשו אותו חיל פשוט, אחר כך שר עשרה, אחר כך שר חמשים, אחר כך שר מאה ומעת לעת גדלו המלך ועלה ממדרגה למדרגה עד שהיה יודע שיש גבוה מעל גבוה עד שקרבו המלך מאד ועלה למעלה ראש ובתוך כך ודאי הכיר יותר ויותר את גדולתו של המלך שהוא גבוה על גבוה וזהו אל נקמות הופיע הנקמה שלו כביכול שמופיע עם האלהים ממש בלב החוטא.

בשם הבעש"ט

אבי אב זקנו של ידידי הרב החסיד דיין ומו"צ נ"י היה כרוך אחרי הרה"צ מברדיצב.  
כי נח נפשו של הרב חזר החסיד אחר כל הקדושים אשר בארץ המה ולא מצא את שאהבה נפשו. אמר: אצל רבי זי"ע היה הקב"ה החייב ועמו ישראל זכאי ואצלם להיפוך ישראל חייב והקב"ה זכאי.

מה עם ספריו? מתי נוכה לאורם?

שלום למר ולשירתו  
שלו בלב ונפש  
ש"י טשאטשקיס

ר"ש לרעייתו הכבודה תחי' וילדיו הנחמדים יחי'

- \* כדאי לו לארם להיות איש אמת כשהוא אוכל קדירה מלאה מרקחת (נוסח עברי לפי 'הכנסת כלה', תשי"ג, עמ' כד).

[67]

גלויה 16

[ברלין, 20.10.17, ד חשון תרע"ח]

לאדוני לבובר

מעבר לצד זה ימצא דבר יפה ששמעתי מידידי הרב החסיד הי"ו. אפשר אכתוב לכ"מ  
עוד מעשה יפה וחשוב מהרבי ר' אלימלך מליזנסקי.

שלום למר ולשירתו

ש"י טשאטשקיס

ושלום לבני ביתו היקרים

מעשה בר' מאיר'ל מפרימישלן שהלך למקוה ומצאה רעועה ולא היה יכול לטבול  
בה ואמר כי עתה קיים את המקוה בכל הכוונות כי חשב לעשות מצוה ונאנס ולא  
עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, והכתוב בוראי עושה את כל הכוונות בלי  
שום פניה ונחשב לו כאילו הוא כוון בה כל הכוונות.

\* את המעשה מהר' אלימלך לא כתב.

גלויה 17

[לייפציג, 1.12.17, טו כסלו תרע"ח]

לאדוני לבובר,

שולח אני למר גרגיר אחד ממה ששמעתי מפי ידידי הרב החסיד ר' דוד פלדמן  
דיין ומו"צ בלייפציג. וזהו:

אשה אחת באה לפני ר' דוד'ל מטאלנא. בשעת פרידתה ברך אותה הרבי. אמרה  
לו האשה: רבי ברכני כמו שהיה אביו ו"ל מברך אותי, שהיה מניח את ידיו על ראשי.  
אמר לה: אשה כשאת מברכת על הנרות, כלום מניחה את ידיך על הנרות? אמרה  
לו: לא! אמר: למה? אמרה: חוששותני שמא אכוה. אמר: אף אני חושש שמא אכוה!  
מכיר כ' את ספר "טעמי המנהגים" מאת אי"ש שו"ב למברג תרנ"ו? הרבה דברי  
חמודות יש בו.

\* הרב דוד פלדמן (1884-1955 מנצ'סטר), רב הקהילה האורתודוקסית בלייפציג. ראה גם 'אסתרליין  
יקירת', עמ' 185, הערה 2.

\*\* 'טעמי המנהגים' לרב אברהם יצחק שפרלינג, מקורות המנהגים.

[68]

נמצא אצלי חוברת "מצמיח ישועות" מאת מנדיל ראוויצקי קראקא תרע"ב, כולל  
מאמרים בדברי תורה וחסידות. אם עדיין אין ספר זה בידו הריני יכול לשלוח אותו  
למר.

אני יושב בלייפציג ולומד "גמרא פשוטה" בחברותא עם הרב הנ"ל. ובשאר הזמן  
אני מעתיק את כתבי.

בברכה טובה

מכברו עוז

ש"י טשאטשקיס

שלום לרעיתו הכבודה ולילדיו הנחמדים

מכתב 18

[חסד תאריך]

לאדוני לבובר,

יקרת מכתבו קבלתי ושמחתי עליו באמת. את החוברת מצמיח ישועות שלחתי לו  
היום על מנת להחזיר. בחפץ לב ובדיוק נמרץ אקרא את עלי ההגהה מספרו עולם  
החסידים. אשתדל להתעכב בלייפציג עד אפריל כדי להפגש עם כבוד מעלתו.  
הזמנתו לביתו להפגהיים היתה לי לשמחה ולתפארת.

רשמתי לכ' כמה גרגרים מס' הזהר בענין תשובה. ואם עדיין כ' עוסק בערך זה  
הנני מוכן ומזומן לרשום מעת לעת איזו רשימות.  
מה עם רפאל יחי' היצא לחירות?

בברכה למר ולעבודתו ולכל בני ביתו

כעתירת מכברו מאד

ש"י טשאטשקיס

את ספרו שכ' מרמו במכתבו עדיין לא קבלתי.

מכיר כ' ספר "בארות המים?" - דברי תורה מר' הירש משרת. מצוי הוא עכשיו  
בידי ושאלתיו מידידי הדיין, ואם כ' רוצה לשלחה אליו לימים אחרים.

\* 'עולם החסידים', אולי הכוונה לספרו של בובר *Mein Weg zum Chassidismus - Erinnerungen*  
(דרכי אל החסידות - זכרונות), שהופיע באותה שנה.

[69]

תשובה

זכאין אינזן מאריהון דתשובה, דהא בשעתא חדא, כיומא חדא, ברגעה חדא קריבין לגבי קודשא ב"ה מה שלא הוה הכי אפילו לצדיקים גמורים דאתקריבו גבי קב"ה ככמה שנין. זהר חיי שרה

אתר דמאריהון דתשובה קיימו ביה בההוא עלמא, צדיקים גמורים לית לון רשו לקיימא בגין דאינו קריבין למלכא יתיר מכלהו שם כל מלין דעלמא תליין בתשובה ובצלתא דצלי בר נש לקב"ה וכל שכן מאן דאושד דמעין בצלותא דלית תרעא דלא עאלין אינון דמעין. זהר שמות לית מלה דעלמא ולית מפתחא בעלמא דלא יתבר ההוא דתב בתיובתא זהר משפטים

כל מאן דחזר בתיובתא כאלו חזר י"ה עם ו"ה תקוני זהר פ"ט

גלויה 19

לליפציג מוצאי שבת (2,3.18), יח אדר תרע"ח

לארזני לבובר,

קראתי בהרונדשוויי כי כ' עתיד לבוא לברלין. והן כ' הבטיח לי לבוא פעם לליפציג. והנה אם יסתפק בחדר פשוט ובלי טיליפון יכול כ', אם יבוא לאחר היריד, לגור אצלי. כבר השגתי גרגרים אחרים קפה למען היות לו לשתות כדת אחר סעודה של צהרים. דירתו סמוכה להפרלגים ולבתי הרפוס. פסיעה אחת - קורט וואלף. פסיעה שניה י. אינזל, פסיעה שלישית - ברנדשטטר. היום חברו עלי ראשי הציונים אנשי השם בכאן, פוקס ואחרים, שאכתוב לכ' כי יזכור לה לליפציג חסדי נעוריו. מאד מאד אבקש את כ' להודיעני תיכף אם יבוא וימתי יבוא. הרי רוצים לשכור אולם גדול ולהתקין בימה נאה לכ'.

מכבדו עוז

ש"י טשאטשקיס

שלום למר ליאו הרמן;

• Die Jüdische Rundschau, שבועון יהודי שהופיע במשך עשרות שנים בברלין.

מכתב 20

בריקני צום גוליה תרע"ט (9.9.18)

לארזני לבובר,

יישר כחו שנתן לי פתחון פה לכתוב אליו. מרוב צרותי ויסורי ודאגותי הן ברוחניות הן בגשמיות לא היה בכחי ממש להתחיל בהברס.

מה מאד חפצתי לראות את כ', אבל הדבר כבד מלעשות. מחמת היוקר לא אבוא לברלין ואולי אלך לוירצבורג אשר שם האקלים נוח גם כימי החורף.

ספרו של גוטלובר<sup>1</sup> מצוי אצל מר שוקן כי שם בא הספר בהיותי בצויקאוי אחר הפסת. נא יפנה כ' למר שוקן והוא ישלחהו לו.

כדי שלא להרשב מתוך כבידות ושעמום כתבתי כמה ספורי מעשיות. מרוסיה מציעים לי חמש מאות רובל הגליון אלא שאני מתעצל לישוב ולהעתיק ולהעתיק.

המקום ימלא חסרוני! אבל בזאת חפצתי כי כ' ואולי עוד אחד או שנים יקראו ספורי. וזה יביאני לפרסם לעת מצוא.

וענין "עולם החסידים" הולך למישרים?

הנני שולח לכ' גרגרים אחרים. אולי ימצא בהם תועלת.

מוקירו הנאמן

ש"י טשאטשקיס

שמעתי (מפי בת הרב עהרנטריי במינכן) מן הרושם הגדול שעשו דברי מר שם.

בשם הרמ"מ מקאסוב אמרו חז"ל: הנותן פרוטה לצדקה בשביל שיחי' בנו הרי זה צדיק גמור.

ואמר כי מי שנותן בשביל טבעו הרך לא שייך לקרותו צדיק גמור. אבל מי שנותן צדקה לא בשביל טבעו הרך המכריחו, רק משום האמונה שיחי' בנו, הרי זה צדיק גמור.

ידידי הרב ר' דוד פלדמן מו"צ בליפציג

הרבי ר' מגדלי מוישניץ אמר לחסיד שיתפלל גם בעדו. ואמר לו החסיד הלא הרבי אינו צריך לדידי, והשיב לו הר"מ: (שוטה) לא כן הדבר, הלא תראה הדגים השטים

• אברהם רב בר גוטלובר, ובכינויו הספרותי מהלאל (1810-1899), סופר עברי וידי. \*\* ראה הערה למכתב 18.

במים, ומים מכסים אותם בכל זאת בשעה שהגשמים יורדים הם מוציאים את פיהם לחוץ וחוטפים הטפה של מי גשמים כאילו הי' צמאים למים. והנמשל מובן. מעשה באדם אחר שמתו בניו מחמת מילה. כיון שנולד לו עוד בן לא נתן דעתו למול אותו, כדין מי שמתו אחיו מחמת מילה.

אמר לו ר' פנחס מקאריץ מול אותו ואני ערב לך שיחיה. שמח היהודי שמחה גדולה והכין סעודה גדולה והזמין קרואים הרבה. והרב ר' פנחס הכניסו בביתו של אברהם אבינו עליו השלום. אבל כיון שנימול הילד מיד נתכרכמו פניו של הילד וגופו נהפך לירקון וכל גשמה אין בו.

מיד קפץ אבי הילד וסגר את הדלת ונעל אותה ואמר להרב: איני מניחו מכאן עד שיחזיר את הילד לחיותו. אמר לו הרב: אבל תן לי לצאת החוצה, כאן איני יכול לעשות כלום. ונשבע לו שיעשה מה שיש ביכלתו לעשות.

יצא ר' פנחס'ל לחוץ, התהלך אנה ואנה תפוס ברוב שרעפיו. ופתאום צץ לו מאחוריו הרבי ר' זושא הניח ידו על שכמו ושאלו: פנחס ברוךך, נס ביסטו אזוי פך מוח'ת? אמר לו ר'פ: ווי אזוי זאל איך ניט זיין פך מוח'ת ושח לו כל המאורע.... שאלו ר'ז: כלום הכין סעודה הגונה? השיבו ר'פ: ואיזו סעודה!!! אמר לו ר'פ: "סעדנו ונושעה" (כמדומני פסוק בתהלים....) נשב לסעוד והשי"ת ישלח לנו ישועתו.

נכנסו לחדר והרבי ר' זושא אמר: עולם שאו ידיכם. נטלו ידיהם וברכו על הפת. באותה שעה אורו פני הילד וחיותו חזרה אליו וחי כמה שנים וראה בנים ובני בנים וכו'.

ר' חיים דיין במנשסטך אשר שח לי זה המעשה כשהגיע לענין מאמר ר' פנחס "כלום הכין סעודה הגונה?" צהלו פניו ואמר: דר הייליגר רבי ר' זושא וואס ער קען. גלייך ס'ליגט איהם נישט מעהר ווי ס'עסין.....

... אחי פנחס, מפני מה כל כך אתה שקוע במחשבות? אמר לו ר' פנחס, היאך לא אהיה שקוע במחשבות? ושח לו כל המאורע.

... ראה תהלים קיט ק"ז.  
... הרבי הקדוש ר' זושא, מה שהוא יכול! כאילו אין הרב תלוי אלא באכילה.

גלויה 21

[נירנברג, 28.9.18, כב תשרי תרע"ט]

לאדוני לבובר -  
יקרתו השגני בנירנברג עיר תפארת. ע"כ אחרו דברי.

[72]

יכתוב כ' במקום "עוקאירט" הלך גולה - שש שנים הייתי בארץ ואח"כ יצאתי לחוץ לארץ.

בלילה אני הולך לשמוח בשמחת תורה אצל החסידים ואם תסתייע מילתא אשמע משיחות חסידים ומסתמא אודיע למר

ושלום למר ולשירתו  
ש"י טשאטשקיס

יעיין מר מה שהמתרגם שטרויסי כותב בסוף התרגום וזה נכון.  
אני שוהה כאן עד יום החמישי לחודש העשירי שלהם וכתבתי: Marie Fesch Berghauserstr.32 Nürnberg ומנירנברג אני הולך לליפציג ומשם אכתוב למר ושלום טובה וברכה לרעיתו הכבודה ולבתו שתחי'

מכס שטראוס, תרגם את 'זהיה העקוב למישור'. התרגום הופיע ב"1918. בסופו, אחרי ציון ביוגרפי קצר, העיר המתרגם שהסיפור בעברית יצא בצורת ספר בשנת 5672 (1912) עליירי י"ח ברנר והוצאה זו אזולה מן השוק. בהמשך ציין שהסיפור מתרחש בשנת 1840 בקירוב. כמו כן הוסיף שהמחבר עזר לו בשלבי התרגום וכיחוד בשינויים הגדולים שבנוסח שבשני הפרקים האחרונים. מכאן ששינויים אלה הופיעו בתרגום הגרמני לפני שהובאו בעברית ב"1919 בהוצאת היודישער פרלג, מאוירים בידי יוסף בודקו.

גלויה 22

[ליפציג, 30.3.19, כח אדר ב תרע"ט]

שמעתי מידירי השו"ב מקאצק

העלוי מסוכטשוב (חתן ר' מגדלי מקאצק, מן החשובים שבצדיקי פולין) היה ממחר בתפלתו מאוד. שאלוהו משום מה הוא ממחר כ"כ? השיב: עד שהיצר הרע בא הרי כבר התפללתי!

הוא לא רצה להתמנות לרב, אמר: כדי שיהי' לי בחירה להיות בעצמי צדיק או כ'זועל וועלן טראצין דעם רבנו של עולם.

אם ארצה, על כורחו של הקדוש ברוך הוא.

[73]

מינכן 2 ביולי 1919 (ד' תמוז תרע"ט)

לאדוני לבובר -

ה' משה מארקסי מברלין אשר השאיל לכ' לפני שנה את החוברת "תער הסופר" לריב"ל... דורש וחוזר ודורש אותה מירי. יואיל נא כ' להחזירו לו. במשך הזמן שמעתי כמה ספורי מעשיות. לכשנזדמן לפונדק אחד אספר לו מכל אשר אתי.

מכברו עוז  
ש"י טשאטשקיס

ברכה לרעיתו הכבודה תחי' ולרפאל ולחיה יחי'

- \* משה מרכס, אחיה של אסתר עגנון, ביבליוגרף. ראה 'אסתרליין יקירתי', עמ' 6, הערה 2.
- \*\* יצחק דב בר לוינזון (1860-1788), מאבות ההשכלה ברוסיה. ספרו 'תער הסופר' הוא מחקרים על אודות הקראים והכתות בזמן בית שני, אודיסא תרכ"ג (1863).

מינכן, 27.8.19, א אלול תרע"ט

לאדוני לבובר,

יקרתו קבלתי ושמחתי מאד, כי מיום שהי' ברנפליי כאן לא שמעתי מכ' דבר. יתן לו ה' חיים ארוכים ובריאות הגוף למען עבודתו היקרה. ברומן האלף (על שם אלף בני אדם שיש בו) "בצרור החיים" לא עסקתי כל העת האחרונה, כי טרוד הייתי בספר האותיות. במשך הזמן חברתי שירים אחדים... וספור אחד גדול "הכנסת

- \* שמעון ברנפליי (1860-1940), חוקר בחכמת ישראל ופובליציסט.
- \*\* 'בצרור החיים', רומן של עגנון שנשרף עם שריפת ביתו ב-1924. ראה חליפת מכתבים בין עגנון לש"ז שוקן.
- \*\* הכוונה לתרומים לספר האותיות. ספר האותיות יצא רק בשנת 1983 בהוצאת שוקן לילדים. הספר יצא לפי כתבייד שמצאנו בעוכנו. על כתיבת ספר האותיות נכתב הרבה בחליפת המכתבים בין עגנון לש"ז שוקן, אולם לא נכתב דבר על ביטול הוצאתו.

כלה"ה... נגמר והולך אי"ה. אני נוסע בקרוב לברלין על עסקי שטיבל... ובשובי הנני מוכן ומזומן לסייע לכ' בכל כחי.

מכברו עוז  
ש"י טשאטשקיס

אגב: זכורני שכ' שאלני לחמר שלפני מאה שנה, והנה "תורת הקנאות" לר' יעקב עמרין נפלא. וכן "חוט המשולש" תולדות ר' עקיבא איגר. "מופת הדור" תולדות ר' יחזקאל לנדא הנודע ביהודה. אני מסתייע הרבה בספר "שאלות ותשובות". נא ונא ימסור את ברכתי לרעיתו הכבודה ושלום לרפאל ולבתו יחי

- .... 'הכנסת כלה' נרפס לראשונה בתר"פ ב'מקלט' בארצות-הברית, והוא נוסח קצר של הרומן שהופיע בשנת תרצ"א.
- .... בשנים אלה היה לעגנון חוזה עם המו"ל אברהם יוסף שטיבל (1884-1946), ששלח את סיפוריו העבריים לכתביעת שונים, (כגון 'הכנסת כלה' הנזכר כאן ששלח ל'מקלט'). ענייניו של עגנון עם שטיבל נזכרים בהתכתבות עם שוקן.

מינכן 15.12.19 (כג כסלו תר"ף)

לאדוני לבובר,

כמה פעמים (בטרם עזבי את מינכן) טלפנתי לאכסניה שלו וכ' לא היה שם. אם יש לכ' שעה של פנאי הריני מוכן ומזומן לבוא אצלו. יקבע נא כ' את היום ואת השעה (כל הימים כשרים, חוץ משבת הבע"ל). אני יושב זה כשני שבועות בשטרנברג למצוא מנוח לעצמי, ואם אבוא לעיר אבוא רק למענו. שלום לו ולרעיתו הכבודה

מנאי ש"י טשאטשקיס

- \* בשטרנברג, עיר קטנה בקרבת מינכן, ישבה באותה עת אסתר מרכס, אשתו לעתיד. במכתב אל שוקן מאותה תקופה כתב "בבואי משטרנברג (הייתי שם אצל ידידתי הקרובה אסתר מרכס, סוד: Geheimnis)..."

מוצאי שבת (מינכן, 15.2.20, כו שבט תר"ף)

לאדוני לבובר,

לפני ימים אחדים שלחתי לך את ספורי והיה העקוב למישור בהוצאה חדשה. לדאבוני לא שלח לי המו"ל שום אַכְסֵמפּלר עד אותו היום.

אם תבוא לידו התקופה ד' יואיל נא לקרוא את ספורי הנרת. יותר מט' שנים התגלגלתי עמו. רומן בן י"ט גליונות צמצמתי לרשימות מועטות. עברתי כאשר לא עבר עוד שום סופר עברי, ומובטחני במעלתו שתהי' לו קצת קורת רוח מן הקריאה.

מצא מר בית דירה?

שלום לו ולכל הנלוים אליו

מכברו אהבו

ש"י טשאטשקיס

• ראה הערה לגלויה 21.

מכתב 27

ולייפציג, 2.3.1920, יב אדר תר"ף

אחרשה"ט הנני להודיעהו כי באתי ליריד לייפציג בשלום ואני שואב חסידות ושנאה לחסידות מלא חפנים. הרבי מבויאן הדור הרביעי להרוזנאי קבע ישיבתו בלייפציג. אתמול בש"ק הייתי שם לסעודה השלישית ועליתי לתורה במנחה. עד אחר ההכרלה ואחר ההכרלה ישבתי בסעודת מלוה מלכה עם נכדו של הצאנזאי ושמעתי כמה דברי חסידות וקשה לי לרשום אותם בכתב כי עצבי יקרוחון כאש ויש לי צרות ובלבולים, אך דבר אחד אספר לו מחמת הקיצור מה ששמעתי מפיו וזה הוא: ר' גרשון הניך בעל התכלת בא אל הצנזאי לקבל הסכמה על ספרו וגם להתחקות אם באמת מבעלי רוח הקודש הוא. והנה בשבת כשישבו על השלחן והגבאי הכריז על היין העלים עצמו הצדיק ר' גרשון הניך ואמר גרשון ווארשואיער נותן כך וכך וכאשר הכריז הגבאי גרשון ווארשוער שטעלט וואַן התחיל הצנזאי פתאום ואמר לפנים היו מחברים

• גרשון הורשאי נותן יין.

ועכשיו יש מחברים אבל לפנים כשבא המחבר לחבר חיבור היה נכנס בלבו הרהור תשובה וחבר את הספר ועכשיו מ'האט תאות גסות ווי פערד אין מ'מאכט חיבורים. אני אשהה כאן עוד כשבוע ימים ואח"כ אלך לברלין ואח"כ אולי אל... ובכל מקום בואי אודיע את כ' את כתבתי שאם ירצה לשלוח לי את דבריו היקרים יא יודע את מקומי.

אגב המו"ס קלמן מ'ז' קויפמן בקשני שאזכירו לטובה לפני כ', והוא מתאוה מאד להיות המוציא לאור לה"יודע". מכיר אני את ה' קלמן והוא איש ישר. בכל אופן אבקש מכ' שיודיעני מה להשיב לו. הוא ספר לי שפנה לכ' בענין ההקרמה לרומא וירושלים.

יסלח לי כ' על סגנוני המשונה ועל הנייר הרע וכו' אני טרוד ומבולבל קצת ואין מנוחה וה' ירחם.

אהבו ומוקירו

ש"י טשאטשקיס

ברכה טובה לרעיתו הכבודה ולבנו ולבתו יחיו

\*\* יש להם תאוות גסות כמו לסוסים ועושים חיבורים.

\*\*\* כנראה הכוונה לשטרנברג, ראה מכתב 25.

\*\*\*\* Der Jude, ראה הערה 3 לגלויה 11.

גלויה 28

לייפציג, עש"ק (5.3.20), טו אדר תר"ף

אדוני היקר, אחרשה"ט ראיתי מצאתי קונטרס בית צדיקים פרסבורג 1918 ושם יש כמה מכתבים שהיו טמונים אצל הריזנאי מהבעש"ט ומהמגיד וגם צואת המגיד ומכתב מבנו וכיוצא. ופלא שרוב המכתבים של הבעש"ט הוא חותם עצמו בע"ש ולא בע"ש טוב. כן יש בקונטרס כמה דברים הגונים בנידון החסידות. את הקונטרס לא קניתי כי הוא עסק לשנוררות של הרבי מבויאן ומחירו לכל הפחות 20 מארק.

מטרת הזמן אקצר ואברכה

באריכות ימים ובכל טוב

ש"י טשאטשקיס

• 'בית צדיקים' לר' מאיר יהודה ליבוש לנגרמן, דברי תורה בשם רבי אברהם יעקב פרידמן ותלמידיו.

לברלין, 24.3.20, ה ניסן תר"ף

אדוני היקר, כרטיסו הגיעני לאחר שעמדתי לנסוע לברלין. כתבתי לאחותי ולהרב פ"מי לקנות בשמי הקונטרס "בית צדיקים" ולכשיבוא לידי אשלחה לכבודו. אני מתגורר לעת עתה בברלין ומחכה למכתב ואשים פעמי אל המקום אשר יקראני המכתב. את מקומי אודיע לכבודו. שטרויס מתרגם את "הנדה"...

דברתי עם ה' קצנלסון... ע"א סיפור בירחוננו. ודאי הודיע לכ' את דברי בזה. בלייפציג נפגשתי עם הרב מ'קנרזין. כתבים יש אתו מאבותיו הרבנים החסידים והוא רוצה להוציאם עמי. לכשיבוא לידי ואמצא בהם איזה דברי חפץ אודיע למר.

בברכה טובה ובכבוד גדול

ש"י טשאטשקיס

שלום וברכה לרעיתו הכבודה ולבניו יחיו

"האבין זיך די יהודים אן גיכרייט צום וויכוח און האבין אפ גיקליבן דריי מענשן ה"ה הרב פינ דר מדינה פינ לבוב רבי חיים רפפורט ור' ישראל מעזיביש בע"ש" וכו'...

מעשה נורא

איין וואונדרליכע מעשה וואס גישעהן איז נישט לאנג אין דיא צייטן פינ ר' ישראל בעל שם, זצ"ל)..... בסוף המאה ה"ח

\* כנראה הרב דוד פלדמן. ראה מכתב 17.

\*\* "הנדה" בתרגום הגרמני הופיע ב"Der Jude בהמשכים בשנת 1921.

\*\*\* ד"ר זיגמונד קצנלסון (1893-1959). במכתב שכתב אליו בובר לפראג ב"12.7.19 הציע לו לבוא לברלין ולערוך במקומו את ירחונו "Der Jude. לפי מכתב שנכתב שנה אחרי זה עדיין ממשיך המשא ומתן על ניהול הירחון. כנראה שלא יצא מכך דבר. מ"1921 עבר קצנלסון לירדישער פרלג, תחילה כעורך ויותר מאוחר כמנהל ההוצאה. ב"1937 עלה ארצה.

\*\*\*\* הכינוי עצמם אפוא היהודים לוויכוח ועמדו ובחרו בשלושה אנשים, הלוא הם רב המדינה של לבוב, רבי חיים רפפורט ור' ישראל ממעזיבוש בעל שם וכו'.

\*\*\*\*\* מעשה מופלא שאירע בזמן לא רחוק, בימיו של ר' ישראל בעל שם זצ"ל.)

לבריקנאו, 20.5.20, ג סיון תר"ף

כבוד אדוני היקר שלום  
אודיעהו כי באתי לבריקנאו ואתגורר כאן כששה שבועות.  
כתבתי S.J. Czackis  
Brückenau-Stadt (Unter franken) Postlagernd  
אולי אמצא במשך הזמן דירה הוגנת

בברכה טובה

ש"י טשאטשקיס

יסלח כי כתבתי בעט עופרת כי עדיין לא מצאתי דירה

\* במכתב אל שוקן מן ה"24.5.20 כתב עגנון "...אני יושב בבריקנאו ישיבת ארעי. כי אין רשות ישיבה לזרים אלא ששה שבועות..." באותו מכתב הוא מודיע שאשתו נסעה למינכן לסדר את חפציו (חופתם נערכה בל"ג בעומר תר"פ, 6.5.20).

ד' תשרי תרפ"א [ויסברין 16.9.20]

לאדוני לבובר שלום וברכה טובה -

בודאי ובודאי יש מה לתקן ובעיקר שהתרגום בשלימותו עדיין לא היה למראה עיני. אם יש לכ' המקור, יואיל נא לשלוח אותו לי עם התרגום, אחרי שימת עינו הטובה עליהם.

אם יש צורך בדבר הנני מוכן ומזומן לבוא אל כ' ליום שיקבע לי לשעות אחדות. "הגלבבים" כדרך שמצוי באגדות חסידים. "די הארצידיגע" בעברי טייטיש. ומובטחני בכ' שימצא מלה נכונה לכך באשכנזית.

מוקירו ומכבודו

ש"י טשאטשקיס

שלום לרעיתו הכבודה ולכב"ב.

\* Wiesbaden, עיר מרפא בגרמניה.

תחנת הארץ  
24.1.1924  
M. Ruber Archive  
15.29

24 / 1

אדוני אהובי, ממש מתביש אני שלא כתבתי לך תיכה, אבל מחמת טרדות הזמן וטרדות אורחים לא היה ביכולתי ממש לכתוב לך כיאות. עוד בהיותי בברלין שמעתי שכ' אינו בקו הבריאה, וכבר היה בדעתי לבוא אצלו ולקיים בו מצות ביקור חולים, וליטול אחת מששים מחליו, אלא שהייתי חוכך שמא אין אורחים רצויים לו. בשבוע הבע"ל הנני מסיים את העתקת ספורי "החופה השחורה", אשר יבוא בקובץ "על כפות המנעול" היוצא ביורישן פרלג. ספור זה שהוא הטוב מכל ספורי אשר כתבתי עד הנה, כבר פרסמתי מקצתו עוד קודם המלחמה ב"השלוח", (אחרי אשר ספרתי אז לכבודו את התוכן, וכ' שדלני לפרסמו.) מאד הייתי רוצה לראות את כ' ולהשתעשע איתו בדברי אלקים חיים. - אם יבוא כ' לפרנקפורט יודיעני נא ואבוא גם אני, ומה טוב ומה נעים שבת איתו בוויסברין. יבוא נא כ' הנה להחליף כה. - ואם שני אלה לא יעשה, הנני מוכן ומזומן לבוא לשתים שלש שעות, בין מסע למסע, להפנהיים. ושלום לו וכל טוב ממני ומאשתי ושלום לרעיתו הכבודה ולרפאל ולחיה יחי' מוקירו

ש"י טשאטשקיס

"החופה השחורה" הופיע בשנת 1913 ב'השלח' כט, אודיסא. ב'על כפות המנעול - ספורי אהבים' שונה שם הסיפור ל"חופת דודים".

ויסברין אמןלברג, [21]. 24.1. [טו שבט תרפ"א]

לאדוני לבובר, ממש מתביש אני שלא כתבתי לך תיכה, אבל מחמת טרדות הזמן וטרדות אורחים לא היה ביכולתי ממש לכתוב לך כיאות. עוד בהיותי בברלין שמעתי שכ' אינו בקו הבריאה, וכבר היה בדעתי לבוא אצלו ולקיים בו מצות ביקור חולים, וליטול אחת מששים מחליו, אלא שהייתי חוכך שמא אין אורחים רצויים לו. בשבוע הבע"ל הנני מסיים את העתקת ספורי "החופה השחורה", אשר יבוא בקובץ "על כפות המנעול" היוצא ביורישן פרלג. ספור זה שהוא הטוב מכל ספורי אשר כתבתי עד הנה, כבר פרסמתי מקצתו עוד קודם המלחמה ב"השלוח", (אחרי אשר ספרתי אז לכבודו את התוכן, וכ' שדלני לפרסמו.) מאד הייתי רוצה לראות את כ' ולהשתעשע איתו בדברי אלקים חיים. - אם יבוא כ' לפרנקפורט יודיעני נא ואבוא גם אני, ומה טוב ומה נעים שבת איתו בוויסברין. יבוא נא כ' הנה להחליף כה. - ואם שני אלה לא יעשה, הנני מוכן ומזומן לבוא לשתים שלש שעות, בין מסע למסע, להפנהיים. ושלום לו וכל טוב ממני ומאשתי ושלום לרעיתו הכבודה ולרפאל ולחיה יחי' מוקירו

ש"י טשאטשקיס

SN

ויסברין, 22.2.21, יד אור א תרפ"א

אדוני אהובי, מקוה אני כי כבר שב כ' מברלין לביתו. והנני מוכן ומזומן לבוא אליו בכל יום ובכל שעה שירצה. מלבד יום הראשון בשבוע הבא 27 פברואר. את ספורי החופה השחורה גמרתי ואשמח להקריאו לפניו ולפני רעיתו. ככבוד גדול ובכרחה טובה

ש"י טשאטשקיס

קניתי גם את מאור עינים (סלאוויטא תקנ"ח) ואת אור פני משה מוריטש תקס"ט

\* 'מאור עינים', ה"ר מנחם נחום טברסקי, פשטים על התורה עם ליקוטים באורח החסידים (מהדורה ראשונה).  
\*\* 'אור פני משה', ה"ר משה סופר סת"ם מפרשווארסק, פשטים על התורה וחמש מגילות בדרכי חסידים (מהדורה ראשונה).

גלויה 34

[ויסברין] 26.2 [יח אדר א תרפ"א]

ארוני אהובי -

שפרה לי הזמנתו ואי"ה ביום ב' 28 בוא אבוא להפנהיים. והנני שמח לשמוע את ספוריו הנעימים ולהקריא לפני ולפני רעיתו הכבודה גם את ספורי הדל. ואחר כך אלכה עמו לפרנקפורט לשמוע את דבריו שם, בבחינת אסרו חג אחרי החג.

מוקירו עוז  
ש"י טשאטשקיס

גלויה 35

מוצאי שבת (ברכת מפרנקפורט לקרלסרוהה, 6.3.21, כו אדר א תרפ"א)

ארוני אהובי, הבה אכתוב לך עוד דבר אחד שזכרתי על ר' ולולי: הגנבים יצאו מביתו דרך החלון ור' ולולי הרים ידיו כלפי מעלה ואמר: רבונ של עולם ראה את בניך עד כמה הם מביאים את עצמם לידי סכנה כדי לפרנס אשה ובנים. -

רשמתי את הספור בלי כחל ובלי שרק וארוני יכתוב את זה כיד ה' הטובה עליו.

בכבוד ובברכה  
ש"י טשאטשקיס

נתעכבתי בדרך ואי"ה מחר אשוב לויסברין ומשם אכתוב לך באריכות. ותודה לו ולרעיתו הכבודה שקיימתם בי מצות הכנסת אורחים כהלכה, וה' הטוב ישלח לכם ברכה.

גלויה 36

[ויסברין, 8.3.21, כח אדר א תרפ"א]

ארוני אהובי שלום וברכה טובה, אירא דארץ ישראל כבא בתרא קמ"ח עמוד ב'. אין אני והוא יכולים לדור בעולם סוטה ה' ואני החלפתי במאמר הגמרא אין אדם

[82]

דר עם נחש בכפיפה אחת. למה נקרא שמה חסידה שעושה חסידות עם חברותיה חולין ס"ג עמוד א'.

אגב: הנני שולח לו היום או מחר את הספר כתות בישראל ו להבריל את שפת אמת ואת חיים וחסד. לדאבוני לא עלה בידי למצא את הנוסח הנאות של כל נדרי והרמ"ל מכביד, כמדומני שישנו באחד מספרי בן עמי לש' בן ציון, ואינו בידי. - על דבר סדור האר"י יעיין כ' בשם הגדולים החדש"י מערכת ספרים אות ס'. אוצר הספרים של בן יעקב... אינו בידי.

והנני מוקירו המחכה לראותו בקרוב  
ש"י טשאטשקיס

יש לקנות סידור רש"י עם הערות של מר זקנו ז"ל... הרוצה כ' לקנותו?

\* 'כתות בישראל', מכתבים נגד החסידים. העתיק מכתביד בנימין משקלוב תלמיד הגר"א, הקדמה אפרים דיינארד.  
\*\* 'שם הגדולים החדש', שמות גדולי הרבנים וצדיקי הדור וספריהם.  
\*\*\* 'אוצר הספרים', רשימת הספרים העבריים לפי א"ב. מחברו יצחק אייזק בן יעקב.  
\*\*\*\* סידור רש"י, הלכות ודיני התפילה על פי כתב יד עם מבוא והערות מאת שלמה בובר, סבו של בובר (לבוז 1827-1906), חוקר ספרות המדרשים.

גלויה 37

[ויסברין, 10.3.21, ל אדר א תרפ"א]

ארוני אהובי, זה עתה בא לידי ס' זכרנו לחיים על הגדה של פסח דפוס ליוורנו ומצאתי שם בברכת המזון ונא אל תצריכנו לידי מתנות בשר ודם מתנות בנוא"ו.

איני זוכר אם הודעת את כ' שכספר היובל שהוציאו לכב' יובלו של הרבני ישנם כמה אגרות של ר"ג קיטובר... לגיסו הבעש"ט בדבר צבי בן הבעש"ט. קניתי ספר לקורות התורה והאמונה בהונגריא ויקותיאל יהודה גרינוואלד... בודפשט תרפ"א ושם נזכר רצ"א שפירא וצרותיו בהיותו רב במונקאטש....

\* אברהם אליהו הרבני (1835-1919), מורחן וחוקר בתולדות ישראל. ספר היובל הנזכר, 'זכרון לאברהם אליהו', יצא לאור בברלין, בשנת תרס"ט, 1908.  
\*\* ר' גרשון מקיטוב היה אחי אשתו של הבעש"ט.  
\*\*\* יקותיאל יהודה גרינוולד (1888-1945), רב, חוקר וסופר עברי.  
\*\*\*\* רבי צבי אלימלך מדינוב (1785-1841).

[83]

היש לכ' סוד יכין ובוועזי..... לר' מאיר מרגליות מחבר ספר מאיר נתיבים? קניתו בחמשה מרק, האשלהו לכ'?

ושלום לו וברכה טובה ש"י טשאטשקיס

..... 'סוד יכין ובוועז' הוא ספר בקבלה וחסידות. נרפס לראשונה בתקנ"ד אחרי מות מחברו ר' מאיר מרגליות, (נפטר באוסטרהא, 1790), רב ופוסק נודע. בצעירותו היה מתלמידיו של הבעש"ט.

גלויה 38

[ויסברין, 14.3.21, ד אדר ב תרפ"א]

אדוני אהובי, היום עלה ברעיוני להציע לפני כ' כי יקרא את ספרו "ששים גבורים" ויכתוב כעין הקדמה קטנה: כי נשמת הבעש"ט לא חפצה לרדת לעולם השפל עד שהבטיחו לה מן השמים ליתן לה ששים תלמידים בבחינת "הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים מסביב" לה מגבורי ישראל" (שיר השירים).

בכבוד גדול ובברכה רבה אוהבו ומוקירו ש"י טשאטשקיס

הכותב וחותם ביד כהה וה' הטוב יטיב גהה

וברכה לרעיתו הכבודה

היום הנני שולח עוד ספור קטן בשם "יתום בן אלמנה" ליד הד"ר קרוינקר... לשם הקובץ שלי "בסוד ישרים".... הלואי שיתקבל לדפוס. אותו ספור נאה לאותו קובץ. מתי יבוא כ' לכאן?

\* בשה"ש כתוב "ששים גבורים סביב לה". אפשר שעגנון הציע לכוכר לקרוא בשם 'ששים גבורים' לספרו 'אגודת הבעש"ט', על שם האגדה שמסופר בה שהובטח לבעש"ט שיעמיד ששים תלמידים. 'אגודת הבעש"ט' עמד באותה עת לצאת בתרגום לשוודית.  
\*\* הסיפור ברפוס נקרא "יתום ואלמנה". נרפס ב'רמון', מאסף לאמנות ולספרות, ברלין תרפ"ב, 1922. הסיפור הופיע עוד לפני כן ב'דעו' יידישער וועקער' 1906 בשם 'דער צערבראכענע טעלער', כעבור מספר חודשים הופיע ב'המצפה' קראקא בשם 'הפנכא השבורה' וכי' 1913 ב'זרעאל' יפו - בשם 'חלומי של יעקב נחום'. ראה על כך ג' שקד, 'אמנות הסיפור של עגנון', עמ' 137 ו' בקון, 'עגנון הצעיר', עמ' 62. (הסיפור ביידיש נרפס ב'שמואל יוסף עגנון, יידישע ווערק', בהוצאת מאגנס).

\*\*\* גוסטב קרוינקר (1891-1945), סופר גרמני, פעיל התנועה הציונית בגרמניה. בשנת 1932 עלה לארץ-ישראל וכתב מאמרים בעברית, בהם גם מאמרים על עגנון. השאיר אחריו כתביד גרמני של ספר על יצירת עגנון. הספר הופיע בעברית במוסד ביאליק בצירוף מסת מבוא והערות מאת דן לאור, ירושלים תשנ"ב.

\*\*\*\* 'בסוד ישרים' יצא ב" 1921 ובו הסיפורים, "עגנות", "אגדת הסופר", "מעלות ומורדות" ו"חוטב העצים".

גלויה 39

[ויסברין, 4.5.21, כו ניסן תרפ"א]

אדוני אהובי, מיום שקבלתי את מכתבו לא עבר עלי יום בלי אורחים. ואני מוטרד מאד מאד, ממש שאין לי פנאי לעיין בספר (מחמת האורחים, האורחים). וכדי לפייס את כבודו החביב עלי מאד מאד הנני כותב לו לעת עתה את הכרטיס הזה, שבסדר הושענות שאומרים ביום ה' של סוכות המתחיל "אל למושעות" כתוב "של שעות הושע נא".

ואל נא יכעס עלי כבודו והנני אוהבו ומוקירו כערכו הרב ומחבב אותו באמת ש"י טשאטשקיס

אקוה שכ' קבל את מטלטליו שהשאיר בדיטנמיהלע

גלויה 40

[ויסברין, 6.5.21, כח ניסן תרפ"א]

אדוני אהובי,

כפי הידוע לי נרפס ס' כתר שם טוב בזלקווא בשנת תקנ"ד. אם ההוצאה הזולקובית היא הראשונה לא אדע. בשם הגדולים החדש במערכת ספרים ערך שלו לא נזכר מקום הרפוס. יעיין נא כ' במגלה תמירי... שם (כמדומני בסופו) מביא רשימת כמה ספרים של חסידים. אולי ימצאו שם.

בברכה טובה מוקירו ש"י טשאטשקיס

\* 'כתר שם טוב', ראה גלויה 41.

\*\* 'מגלה תמירי' ליוסף פרל, וינא 1819, קנ"א מכתבים שנכתבו כביכול על ידי ר' עובדיה בר' פתחיה (רמות בדויה) ובהם הוא שם ללעג את החסידים וקדושיהם.

[ויסברין, 10.5.21, ב אייר תרפ"א]

אדוני אהובי, ראיתי ב"אוצר הספרים" לבן יעקב: כתר שם טוב ה"ר אהרן ב"ר צבי הירש כהן מאפטא לקוטי אמרי קדש אדמו"ר הבעש"ט ז"ל וכו' ב' חלקים. חלק א' זאלקווא תקמ"ד חלק ב' שם תקנ"ה. עוד כנ"ל ב' חלקים קאריץ תקנ"ז לעמבערג 1858.

ושלום לו  
ש"י טשאטשקיס

[ויסברין, 12.9.21, ט אלול תרפ"א]

אדוני אהובי. את יקרתו מיום 25.9 [צ"ל 25.8] מצאתי בשו"ב לביתי אחר שלא הייתי כאן כששה שבועות, כי נסעתי לראות את שלום אשתי תחי' ואת שלום בתי אמונה תחי'. על דבר הרבי ר' זוסיא והצפרים, דומה לזה, כמדומני יש במדרש רבה על ר' יוסי, אבל איני נזכר היכן. רוב ספרי חבושים עתה בתיבות, כי בעל הבית דוחק עלינו לצאת מן הדירה. אם רוצה כ' נוכל להזדמן בכל עת בפ"פ ואם רוצה כ' יבוא נא לויסבארין והנני עומד לשרתו בכל עת ובכל שעה

מכברו מאד  
ש"י טשאטשקיס

יש תקוה כי נמצא לנו בקרוב דירה בהומבורג  
באשר לא ידעתי אם כ' לא שב כבר מן הקונגרס... על כן שלחתי את הכרטיס אל ביתו.

\* עגנון נסע לקניגסברג לבית אביה של אשתו, שב-16.7.21 ילדה שם את בתם.  
\*\* ר' זוסיא מאניפולי (נפטר ב-1800). אחיו היה ר' אלימלך מליזנסק ושניהם תלמידיו של ר' רב בר ממזריטש. הסיפור נמצא אצל בובר, 'אור הגנוז', שוקן, תשי"ח, עמ' 227.  
\*\*\* הקונגרס הציוני הי"ב (1-14 בספטמבר), הראשון אחרי מלחמת העולם הראשונה.

[גמ"ט (גמר חתימה טובה) ויסבארין, צום גדליה תרפ"ב [5.10.21]

אדוני אהובי, הנני שולח לו בזה את רשימת הפתגמים ומקומם בדיוק. דקדקתי בלשון על פי הגמרא, וכן בסימן הדפים  
(1) חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה ברכות נ"ד.  
אמר רבא לא נצרכה אלא לקבולניהו בשמחה ברכות ס'  
(2) עשר תקנות תקן עזרא... ושיהו רוכלין מחזירין בעירות. בבא קמא פ"ב. ופירש"י שם רוכלין מביאים בשמים לנשים להתקשט בהם.  
(3) בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו נדרים לב.  
(4) אלו נאמרין בכל לשון פרשת סוטה וידוי מעשר קריאת שמע ותפלה ברכות מ': שבועות לט. סוטה לב.

(5) מהו חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום שבת קלג:

(6) אלו ואלו דברי אלקים חיים והלכה כבית הלל עירובין יג:  
אין משיח ב"ד בא עד שיכלו דמעותיו של עשו וכן כל הנשמות היו כלולות באדם הראשון לא מצאתי בים התלמוד, ואולי מקומם בילקוט. בכל אופן אחפש עוד

ושלום וכל טוב מוקירו  
ש"י טשאטשקיס

במחזור וינציה תע"ז כתוב וישועיה שר הפנים וכן במחזורים החדשים

[ויסברין, מוצאי שבת 15.10.1921 | יג תשרי תרפ"ב]

אדוני היקר, את יקרת מכתבו קבלתי ביום הכפורים הזה, ושוב עלי להתנצל לפני כ' כי לא השיבותי לו עד הנה. הנה את המכתב שמתני במחזור ואת המחזור סגרתני בתיבה בבית הכנסת, ולא יכולתי לקחת אותו עד היום מוצאי שבת. וכן יסלח כ' כי דברי קטועים כל כך. מחוסר ספרים ומחוסר מנוחה, (כי אנחנו חובשים את המטלטלין) לא עלתה בידי ליתן לכ' תשובה מספקת על שאלותיו. אבל מניח אני, כי במשך הימים הבאים אמצא מרגוע לנפשי ואשיב לכ' כהוגן.

מוקירו  
ש"י טשאטשקיס

גלויה 45

[ויסברין, 20.10.21, יח תשרי תרפ"ב]

...לפי שבכיייתו של עשו (בראשית כ"ז ל"ט) גרמה לנו הגלות וכל הצרות וכשיכלו דמעות עשו וישראל יבכו יגאלו מן הגלות. (ע"ש זוהר שמות עמוד י"ט ב') ילקוט חדר דפוס לובלין זא"ת (שנת ת"ח) ערך משה כ"ט

"הגלות וכל הצרות הם בשביל דמעות עשו ולכן בככי יבואו" שם ערך גלות כ' נחמן פיארכרגי מקדים כאן הרבה את מרטין בבר ובית מדרשו. הבריחה מאירופא, הרעיון על דבר תקומת המזרח על חרבות המערב הרקוב, חרוש הקשר בין היהדות והמזרח - הרי הם מיסודותיה הראשיים של התנועה היהודית הצעירה במערב אירופה שראש המדברים שלה הוא בבר, וכו'

התקופה י"א 417 מתוך מאמר של ש' רבידוביץ על פייערברג

- \* מרדכי זאב פיארכרג (1874-1899), סופר עברי. נחמן הוא גיבור סיפורו "לאן".
- \*\* שמעון רבידוביץ (1896-1957), סופר עברי ועורך.

גלויה 46

[ויסברין, 27.10.21, כה תשרי תרפ"ב]

אדוני אהובי, כל החפצים וכל הספרים כבר חבושים ונתונים בתיבות ובעוד רגעים אחדים תבוא העגלה לקחתם. אם כמ' יכול לחכות ימים אחדים היינו עד סוף השבוע הבע"ל הנני להשיב לו על שאלותיו. אי"ה ביום ב' הבע"ל נהי' בהומבורג

מכברו ומוקירו ואוהבו ש"י טשאטשקיס

הספור על האדרת והאמונה יפה.

גלויה 47

[באר הומבורג, 30.11.21, כס חשון תרפ"ב]

אדוני אהובי עכשיו שבאתי ב"ה אל המנוחה הנני להשיב לכ' על איזו משאלותיו. תפארת ישראל לקוטי תורות מר' ישראל בן הר' דוד משה מטשארטקוב הובא

לביה"ד על ידי ישראל במהור"ר אברהם ראפאפורט מטשארטקוב תרס"ד בדפוס פ' קאוואלעק, הוסיאטין.

"שבעים פנים לתורה" אינו בש"ס, אני מצאתי רק מאמר ר' עקיבא מ"ט פנים לתורה. וכפי שהודיעני הרב פלדמן מלייפציג הוא בס' זוהר פרשת פנחס דף רט"ו. ויש אומרים שמכיון שבעברית נאמר אפשר שמקורו במדרש.

ואם יש לכ' עוד איזו שאלה והיא בכחי לענותו לא אאחר בתשובתי. לא שלחתי עוד את "בסוד ישרים" כי האנשים הזריזים של היודישען פרלג לא הואילו עוד לשלוח לי אפילו אקסמפלר אחד. - ואגב אודיעהו, כי יש לנו דירה נאה ובביתי יש מקום ללון. כואו! (כפירש"י ז"ל לינות הרבה). ואם כ' אינו חושש לישון בחדר שאין בו תנור להסיק - הנה ביתי לפניו! ואם תואיל גם רעיתו הכבודה לבוא הנה - נקדמה פניה בכבוד. בתי תחי' לא תפריע את מנוחתכם.

אוהבו ומוקירו ש"י טשאטשקיס

- \* ובאמת נמצא ב'אותיות דרבי עקיבא'.
- \*\* ראה גלויה 38 והערה 4 שם.

גלויה 48

[באר הומבורג, 27.12.21, כו כסלו תרפ"ב]

אדוני אהובי בשמחה מיוחדת וטהורה קבלתי את ספרי הנחמד היום ובערב אחר הדלקת נר חנוכה קראתי בו והקראתי מתוכו לבני ביתי אשר התענגו על הסיפורים היקרים עונג רוחני. גם אני התענגתי עליהם מאד, כי מדי קראי בהם כחדשים היו בעיני. והננו רוצים לקרות בספרו כל לילות החנוכה. - מתוך קריאה ראיתי שכ' לא דק דיוק אחד, והוא בספור הנפח והיהודי. בספרו כתוב: Da sah in die Schmiede tretend den jungen Gelehrten am Fenster über einem Buch'sitzen\*\* וכו' ובאמת שמע את קולו קול תורה, (כדרך לומדי גמרא שלומדים בקול נעימה כדרשת חז"ל סלסליה ותרוממך ומנענים גופם בשעת הלימוד) ואמר מה הקול הזה וכו' וירא וכו'. - אמנם עוד בשבוע העבר קניתי לי אצל קויפמן

- \* 'המגיד הגדול ותלמידיו', ברלין 1921. המגיד הגדול, או סתם 'המגיד', הוא ר' דב בר ממוריץ' (1773-1704).
- \*\* בהיכנסו לנפחיה ראה ליד החלון את המלומד הצעיר רכון על ספר.

בפרנקפורט אקסמפלר אחד מספרו, ושלחתיו מתנה לאחת מידידותי בגרוסברייטנבך  
בטיירינגן לנשואיה. ואף כי לא מזרע היהודים היא, יש לה מקצת הבנה בדבריו...  
ובזה הנני שואל את כ' אם אפשר לקבל על ידי היטן את להנינג חמשה אקסמפלרים  
במחיר אשר משלמים מוכרי ספרים, כי חפץ אני לתת לספרו מהלכים בין מכירי.  
אך אם אין זה יפה לבקש מפרלג נכרי, לא אשאל ולא אבקש. (ובזה הנני מודה  
לאדוני על כל הכבוד אשר חלק לי, בתתו לי שם ושארית בספרו. .... יודע אני כי  
לא זכיתי לכך. גדולים וטובים אשר עזרתי על ידם באמת, לא הזכירו את שמי,  
ולאדוני הלא כל "תורת" היתה רק על רגל אחת.)

ושלום לו ולרעייתו הכבודה  
מוקירו ואוהבו  
ש"י טשאטשקיס

אם כ' יעסוק בהלכות ארץ ישראל ידע, כי ימצא אצלי ספרים וקונטרסים נכבדים  
ילקוטי אגרות ופתגמים בענין זה, גם נכון אנכי לשרתו. - אקוה לשלוח לכ' בקרוב  
גם את מחברתי "בסוד ישרים".

\*\*\* הכוונה לאליזבט קרייזלמאייר, ראה מבוא לאסתרליין יקירתי פרק א, וכן המכתבים הראשונים  
שם.  
\*\*\*\* בסוף הקדמתו ל'מגיד הגדול' כתב בוכר: "אני מודה לכל מי שהקל עלי באיסוף החומר ובמיוחד  
לידידי ש"י עגנון, עבור הידיעות יקרות הערך, מתוך המסורת שבעל פה אשר מהן יכולתי לנצל  
בכרך הזה רק חלק".

גלויה 49

הומבורג לגבי ה"א ז' אדר יום הולדתו ויום פטירתו של משה רבינו ע"ה תרפ"ב (7.3.22)

אדוני אהובי, פעמים אחדות הפצתי לכתוב לכ', ומחמת טרדות הזמן, כנהוג, לא באתי  
לידי כך. הפצתי לשאל את כ', אם יש את נפשו עוד לעסוק בחיבור "ספרן של  
צדיקים". הרבה חשבתי על העבודה הזאת ועל ערכה הרב וכו', ואילו אפשר לכ'  
לפנות עצמו לשעות אחדות, היינו מסיחין על סידור העבודה וכו'. אם הן, יודיעני  
נא היכן ומתי נפגש, - פעמים הרבה היתה הג' פרסיץ בבייתנו וספרתי לה על  
מחשבתנו הטובה ושאלה אם אפשר להוציא מספרנו זה אגרות לילדים ולבני  
הנעורים, וגומיתי לה, ואמרת שתפנה לכ'.

[90]

אחר שכתבתי את הכרטיס החלטתי בדעתי לבוא ביום א' לפרנקפורט לשמוע אל  
ההרצאה של כ'.

בברכה טובה מוקירו באמת  
ש"י טשאטשקיס

גלויה 50

[באר הומבורג, 14.4.22, טו ניסן תרפ"ב]

א גוטן יום טוב מיין ליעבער יוד  
גאט זאל אייך זינגען לאזין א ניי ליעד  
אויב איהר האט צייט קומט א ביסל  
איהר וועט געפינן א בעט און א פילע שיסל  
כד וצפחת א טיש און א ליכט  
ווי געפעל אייך ארון מיין געדיכט?

חג שמח, יהודי יקיר  
השם שיר חדש בלבך יעיר  
ואם יש לך פנאי סורה לכאן  
מטה ומלוא הקערה לך יותן  
כד וצפחת שלחן ומנורה  
ארון איך שירי בעיניך? לא רע? (תרגם שלמה צוקר)

\* לגלויה שכתב גרשם שלום אל בוכר הוסיף עגנון חרוזים אלה (שלום ביקש לקבוע פגישה עם  
בוכר).

גלויה 51

[באר הומבורג, תרפ"ב 3.7.22 |ו תמוז]

יבוא כבודו להומבורג ונשמח כולנו לבואו! האויר יפה וגם ביאליק יושב כאן.  
אגב: ביודישן פרלג נעשו בימים האחרונים שנויים לטובה. הר"ר רוזנשטיין זרין,  
ומה שהבטיח לי כבר קיים במקצת. ואני לומד מזה שאפשר לכ' לעבוד עמו. ומה

\* ש' רוזנשטיין, מנהל "עבר", היא המחלקה העברית ביודישן פרלג (בית ההוצאה היהודי בברלין).

[91]

ראה אדוני לפרוש דוקא עכשיו? בעל פה עוד נדבר מזה ולעת עתה אני אומר לו שלום וברכה והנני שמח באמת לראותו בביתי.

מוקירו מאד ש"י טשאטשקיס

ושלום לרעייתו הכבודה.

גלויה 52

באר הומבורג, 15.11.22, כר חשון תרפ"ג

אדוני וידידי, את מכתבו קבלתי לפני כמה ימים בהיותי בכרלין הנוראה, ומיום ליום דחיתי את התשובה, כי חשבתי הנה אני נוסע, הנה אני שב לביתי! וכה חלפו כמה ימים ותשובתי נדחתה עד כה. אנא אדוני היקר, אל נא תכעס עלי, הלא ידעת כמה כבודך חביב עלי, ורק מקרה הוא כי לא ענית לי תיכף. –

והנה אתמול טלפנתי לך ובתו תחי' אמרה לי כי כ' הלך לטייל, דאמרתי לה כי תאמר לך, כי יואיל נא כ' לכתוב אלי מתי אוכל לבוא אל אדוני למען נתחיל בסדר העבודה. ביאליק מאיץ בי לקיים את ההבטחה שהבטחנו לו. והנהו דורש בשלום כ'.

ושלום לו ממני ומכל בני ביתי

מוקירו כאהבה

ש"י טשאטשקיס

קבלתי קונטרס חדש "ליקוטים תלפיות" בצירוף ארבעים מכתבים קדושים בחסידות Wien 1921. האשלחתי לך?

\* לקוטים תלפיות, אמרי חסידות בשם הר' אברהם יעקב פרידמן ע"י הר' מאיר יהודה ליבוש לנגרמן.

גלויה 53

באר הומבורג, 3.1.23, טו טבת תרפ"ג

כבוד אדוני, את ספרו קבלתיי ושמחתי כי זכר אותי לטובה לשלוח לי הגיוני לבו להנה. את מכתבו מסרתי לביאליק, תיכף בעת אשר נתאספנו לביתו בליל שבת ביום

\* באותה שנה הוציא בובר את Reden über das Judentum ואת Ich und Du

הולדתו. בדבר המצבה כבר כתב ביאליק קודם לזה למרת נובל, כי אינו יודע איך לעשות כזאת. ביאליק אמר לי, כי מימיו לא חבר נוסח למצבה, ואת ערך המנוח הן לא הכיר. – אני נוסע א"ה בשבוע הבע"ל ללייפציג לחתונת אחותי תחי'. \*\*\* משם אסע להאלע אל גיסי ד"ר ברין, \*\*\*\* כי בתי תחי' יושבת שם מיום אתמול, באשר אשתי תחי' חלשה מאד, ואולי תחי' מוכרחה לבוא גם שם. ובשוכי, א"ה בשלום להומבורג אכתוב לאדוני באריכות ע"ד עבודתנו המשותפת. אקוה כי כ' כבר התחיל לעשות בדבר הזה. כל השומע יאמר כי יש שכר לפעולתנו. אקוה, כי אקבל מאמריקה איזו העתקות של כתבי יד ומכתבים.

בברכה טובה לאדוני ולרעייתו הכבודה

ממני עבדכם ש"י טשאטשקיס

ביאליק הי' נחמד ונעים ופשוט (בשעת "התגיגה"). נזכרתי בדבר הצדיק: איי, בין איך מקנא יודען דאכט זיך פשוט א גוף מיט הויט און פלייש און דער איז דאך גאר א בן עולם הבא. \*\*\*\*

\*\* אנטון נובל (1871-1922), רב וחוקר, ציוני, ממיסדי ה"מזרחי". שימש כרבנות בפ"פ ובערים אחרות בגרמניה.

\*\*\* חתונת רוזה טשאטשקיס ושמרייה אפלברג (סוחר בפרוות).

\*\*\*\* זאב ברין, בעלה של רבקה אחותה של אסתר עגנון.

\*\*\*\*\* איי, כמה מקנא אני ביהודים. סבורים, רק גוף של עור ובשר ובאמת הוא בן העולם הבא.

מכתב 54

וללא תאריך

אדוני היקר. תיכף לאחר שובי מצאתי את אברתו וכבר חפצתי לשלוח לו אבל בירעי כי כ' נוסע מביתו לא ידעתי אם לשלוח לו את הכתבים לביתו או להמתין עד שיודיעני כ' את מקום מגורו החדש. והנה זה עתה בא כרטיסו והנני שולח את הכתבים לך על שם ביתו.

ביום השני בבוקר בא מר ביאליק, כי קוה למצוא עוד את כ' והצטער הרבה שלא מצא את כ'. גם בלילה למרות מחלתו בא לראות את כ', אבל כ' כבר שכב לישון. ובהיות ה' ביאליק אצלי הראיתי לו את ראשית העבודה והשתומם ליפיה ולחשיבותה וביום השני בא גם כן והראיתי לו עוד והתעמק הרבה בדבר והשתומם עוד יותר, ואמר שהוא מקנא בנו, אילו היה עושה את ספר האגדה שלו באותה האמונה שאנחנו עושים את חבורנו היה ספר האגדה יותר טוב, אבל הוא הכיר את ערך העבודה לאחר

שכבר נעשתה, ובמשך העבודה היתה בעיניו כמלאכה, והתיחס אליה כדרך שהיו מתיחסים כל בני הדור. ועוד אמר שכל ספרי הדור הזה יבטלו אחר מאה שנה, אבל ספרנו יחי' עוד אלף שנים וכך האריך בהתפעלות גדולה ואמר שצר לו שלא נשתתף עמנו בעבודה.

הראיתי לביאליק את כל ספרי אדוני ואמר: למה אינו שולח לי מספריו? וחפצתי ליתן לו במתנה את המגיד ואמר: דוקא ספר זה כבר הזמנתי לעצמי.

מיום שנסע כ' לא זזתי כמעט מן הבית, וכבר העתקתי ששים דברים. ואקוה כי עד שוב אדוני בריא וחזק אגמור את כל החומר אשר אתי.

מן המעתיק אין אני מסתייע הרבה, מפני הטעם שאמרתי לכ', וגם זוגתי תחי' אינה יכולה לעזור לי עתה מחמת עניני הבית, כידוע לו. בכל זאת לא אזוז מן העבודה והנני בוטח בה' שיתן לי כח ועצמה לסיים את הספר הזה וגם את שאר הספרים.

והנני מברך את כ' להיות בריא וטוב לב ושיהי' גם לכבודו חשק גדול לעבודה

וז

כברכת ידידו אוהבו  
ש"י טשאטשקיס

ושלום לרעייתו הכבודה.  
זוגתי תחי' פורשת בשלומו הטוב.

גלויה 55

[באר הומבורג, יוני 1923, סיון תרפ"ג]

אדוני היקר

אם כשר לפניך הרבר אבוא אני וביאליק ביום ו' עש"ק אל אדוני ואם ביאליק לא יוכל לבואי אבוא אני בכל אופן, אי"ה. לא ענית לי לכ' עד עתה כי המכתבים אשר שלח לי כ' שלחה אשתי אחריי להאלי וחזרו הנה בזמן מאוחר. אגב: אני מביא לאדוני כסף פי ארבע מאשר בקש.

בברכת שנה טובה  
מוקירו ש"י טשאטשקיס

הוא צריך לחזור לברלין ואפשר שיסע להפנהיים (ההערה של עגנון).  
אוצר החיים - היכל הברכה הם פירושים על התורה ונרפסו רק פעם אחת מסביב לחומש לבוב תרל"ד והם יקרי המציאות, ואצל חסיד אחד בפרנקפורט מצאתי אותם.

גלויה 56

[באר הומבורג, 29.6.23, טו תמוז תרפ"ג]

לאדוני לבוכר.

בוא ברוך ה'! בכל עת שיעלה לרצון לפניך.

לא ענית לי לו תיכף מחמת שחפצתי לשאול את ה' ביאליק אם יהי' ביום א' או ביום ב'. אבל את ה' ביאליק לא פגשתי עוד. גם "אחר העם" כאן ולהבדיל גם ה"רעכע" מהושיאטין.

בברכה טובה  
ש"י טשאטשקיס

אני אחכה לכ' גם ביום א' גם ביום ב'!

גלויה 57

[באר הומבורג, 6.7.23, כב תמוז תרפ"ג]

אדוני היקר,

מאד מאד נשמח לבואו. באשר לא ארע רגע בואו על כן לא אוכל לחכות לו בחוץ ואמתין לו בבית. יואיל נא כ' להביא עמו איזו ספרים לעבודה, כי אשתי תחי' שבה ותתחיל אי"ה בעבודה.

שלום לו ולרעייתו הכבודה  
ש"י טשאטשקיס

לאסתר עגנון היה כתב ברור ויפה והיא נהגה להעתיק כל מה שעגנון כתב. עם הזמן עברה להעתיק במכונת כתיבה.

גלויה 58

[באר הומבורג, 17.7.23, ד אב תרפ"ג]

אדוני היקר, הנני להודיעה כי העתקתי כבר מאה ספורים, ואם כ' יוכל לשלוח לי רשימה של עוד ספורים מה טוב. אבל אל יטריח הרבה.

בתקופה יח יש מאמר "חסידות" על ספרות החסידות בזמן האחרון מאת בלבן, שם הוא מזכיר פעמים הרבה את כ'.  
אגב בתקופה זו יש ספור בימי הלובליני והקונוניצי והזקן מקוצק ???!!! שטראם גראסי מאת שוטה אחר שמואל לעווין שמו. לא ראיתי כמוהו לרוע

ושלום לו ממני ומאשתי תחי  
מוקירו ש"י טשאטשקיס

ופ"ש לרעיתו הכבודה

שלום וברכה לר' מרדכי בובר  
שולח ה.ג.ביאליק  
[הדברים מובאים בכתב ידו של ביאליקן]

\* ביטוי שלועג לחרוז, עליידי חריות המלה גראם (=חרוז) במלה חסרת משמעות.

גלויה 59

[באר הומבורג, 27.2.24, כב אדר א תרפ"ד]

אדוני היקר, אם יבוא כ' בקרוב לפרנקפורט יואיל נא להודיעני כי רוצה אני לדבר עמו על אודות סרורם של כמה ספורי מעשיות שיש לי ספק איך לטרדם. וכן יואיל נא להביא אתו את כל הדברים הנחוצים לנו עוד לספר הבעש"ט.

בכבוד ובאהבה  
ש"י

ושלום לבני ביתו  
אשתי נסעה מזה ותשוב בעוד שבוע או שני שבועות. אם כ' רוצה להנפש אצלנו יש מקום.

הדיו הארומה לסימן שאני עסוק בתקון ספרנו. —

גלויה 60

[באר הומבורג, פברואר-מרס 1924, אדר-ניסן תרפ"ד]

אדוני היקר,  
מר ביאליק השיג לי בשביל אדוני את "תפלות המנדיים". ביום א' הבע"ל [יסע] \*\*  
לברלין, שם ישהה כחודש ימים ומשם יעלה לא"י.\*\*\* מחמת טרדותיו אינו יכול להרצות בפ"פ.

ושלום לאדוני וברכה טובה ויהי רצון  
שיפתח ה' את לבב השומעים תורתו

באהבה

ש"י טשאטשקיס

\* המנדיים הם כת מזרחית השוכנת על גדות הטיגריס. דתם מוצאה מן הברית החדשה בתוספת יסודות פרסיים ויהודיים.  
\*\* הגלויה קרועה במקום זה.  
\*\*\* ביאליק הגיע לארץ באייר תרפ"ד = מאי 1924

גלויה 61

[באר הומבורג, ערב פסח תרפ"ד (18.4.24)]

אדוני היקר, קרוב לפסח שבתי הביתה, ומצאתי את כרטיסו. אמנם לנכשטיין הביבליותיקר שבוינא נתכונתי. ובודאי על ידי הפרופיסור פריימאן יוכל כ' להשיג את הספרים שרשמתי לו.  
בלייפציג לא מצאתי ספרי חסידות. בברלין קניתי לי כמה ספרים ובקרוב אודיע לכ' את שמותיהם.

ושלום לו וברכה טובה  
מוקירו  
ש"י טשאטשקיס

\* אהרן פריימאן (1871-1948) היסטוריון וכיבליוגרף. ניהל את המחלקה היהודית בספרייה העירונית בפרנקפורט. היה נשיא "מקיצי נרדמים".

[באר הומבורג, ב' רחוקה"פ תרפ"ד 22.4.24]

אדוני היקר,  
אשמח לבואו!

וכדי שלא להוציא את הנייר חלק אספר לו מה ששמעתי ביו"ט זה מחסיד וקן מחסידי קורסטשוב: פעם אחת היה המגיד מטשרנוביל (ר' מוטילי) עומד על סף ביתו, עבר גוי קטן ואמר לו: זקן, למה אתה עומד על המפתח? ני מא רובוטי? כלום אין עבודה? מיד אמר לעצמו אם כן עדיין אני עומד על המפתח, מיד חזר לחדרו והתחיל עובד את השם ביתר תוקף ועוז. ועוד שמעתי כמה מעשיות ושיחות נאות. יתן ה' שלא אשכח אותם ושארם יפה.

מועדים לשמחה  
בברכת אוהבו ש"י טשאטשקיס

[הומבורג כ"ט בעומר תרפ"ד ויד אייר, 18.5.24]

אדוני הנכבד, הנני לבקשו כי יואיל לשלוח לי (1) האקסמפלר שלו שבחי הבעש"ט - הורדצקי (2) שערי האמונה (3) רשימה של שאר הספורים הנוגעים לבעש"ט (4) רשימה של הסיפורים לפי ענינם. אם יהיו בידי אלה הרברים אוכל לסיים בקרוב את ספרנו.

בברכה טובה  
מוקירו ש"י

אגב: ודאי מקבלת מערכת ה"יודע" את השלוח. אולי יוכל כ' לשלוח לי את החוברת השלוח של ניסן. כן יואיל לשלוח לי את התקופה שלי.

[באר הומבורג, כד סיון תרפ"ד, 26.6.24]

אדוני היקר, בזה הנני שולח לך את מכתבו של שמרי' לויניי שקבלתי היום בדבר ספר החסידות. יואיל נא כ' להשיב לו ככל אשר עם לבבו. ובודאי אסכים עמו. מספרי אדוני מצאתי את "מאורות הגדולים"...

בברכה ש"י

\* מכתב זה נכתב אחרי השריפה שפרצה בחצות ליל ה' 4.6.24 ב סיון תרפ"ד בבית משפחת עגנון בבאר הומבורג ושרפה כל מה שהיה בביתם.  
\*\* שמריהו לוי (1867-1935), סופר עברי ועסקן ציוני.  
\*\*\* 'מאורות הגדולים', סיפורי חסידים ואנשי מעשה.

[בירד להידלברג ער"ח אב תרפ"ד 13.7.24]

אדוני היקר

לא ידוע לי כי חזרו יה אנא אמצאך ואנה לא אמצאך אינו מרי"ה (רבי יהודה הלוי). כנראה חזרו זה מיוסד על פי הפסוק בתהלים קל"ט ז'. השיר נדפס בדיואן כרך ג'. אם איני טועה הוא בעמוד ק"ז. לצערי נשרף הדיואן שלי. - על יתר שאלותיו: מכתבי היד לא נמצא כמעט כלום. מכל הרומן הגדול שלי בצרור החיים נשאר כגודל הכפתור. בודאי אשמח אם כ' יביא דברי בהוצאת אינזל, אך אם אין הרבר טרחה יתירה לאדוני.

והנני מברך את בואו. וה' יתן אותו לחן בעיני כל שומעיו ויוסיף כח ועצמה ש"י

אני נוסע מהידלברג לטיהרינגן. כאשר אדע את מקומי אודיע לאדוני\*\*.

\* בטיהרינגן (טורנינגיה) בכפר גרוסברייטנבך, ישבה ידירתו של עגנון אליזבט קריילמיייר, עם בעלה (שניהם רופאים) ועגנון נסע אליהם להבראה. הוא ישב שם כשבועיים. (ראה גלויה 48 וראה מבוא לאסתרליין יקירת'. מגרוסברייטנבך כתב עגנון את שבע הגלויות הראשונות המובאות ב'אסתרליין יקירת').  
\*\* זהו מכתבו האחרון של עגנון אל בובר לפני עלייתו לארץ-ישראל בתחילת שנת תרפ"ה. ההתכתבות ביניהם התחדשה בשנת 1926. מתאריך זה ואילך נמצאים בידינו מכתבי שניהם, ובעז"ה נפרסם גם אותם.